

Міністерство освіти і науки України
Національна академія наук України
Національний центр «Мала академія наук України»

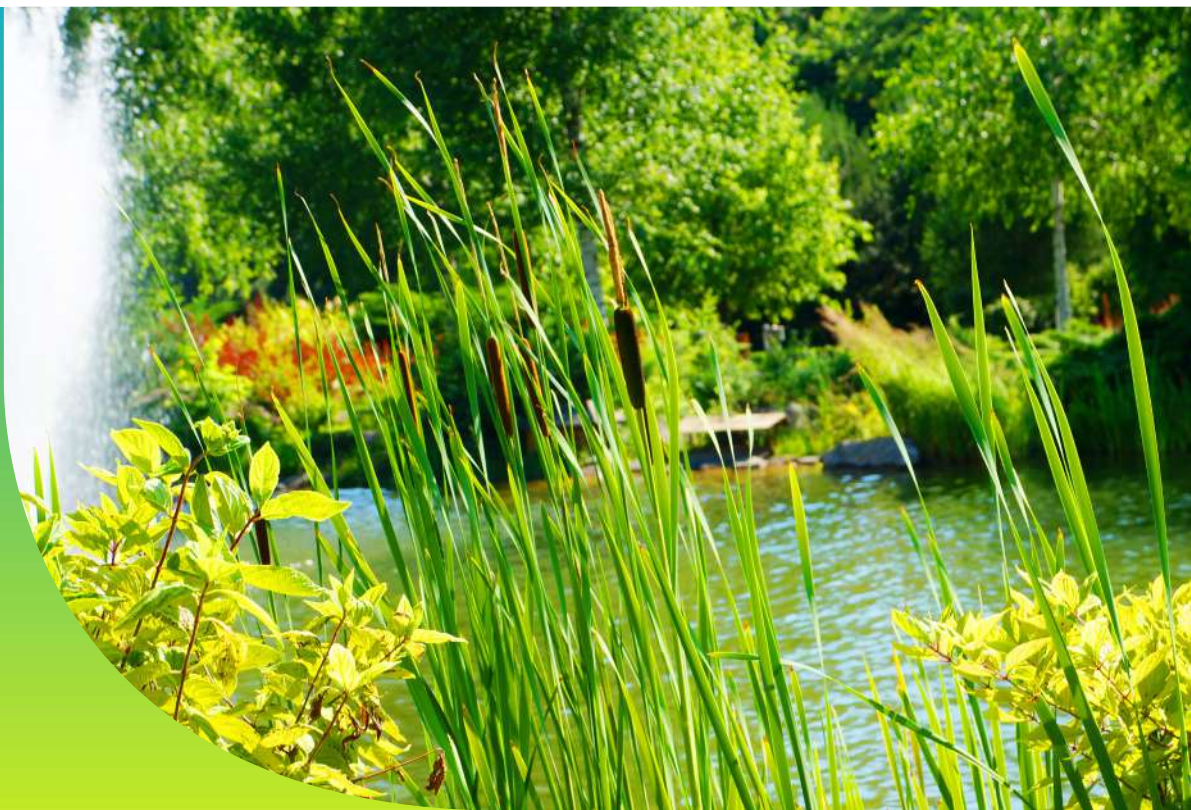

Бобошко О. П., Антоненко С. В.

РОСЛИННІСТЬ УКРАЇНИ

*Додаток до лабораторного практикуму
«Популяційна біологія»*

Київ – 2017

Міністерство освіти і науки України
Національна академія наук України
Національний центр «Мала академія наук України»

Бобошко О. П., Антоненко С. В.

Рослинність України

Додаток до лабораторного практикуму «Популяційна біологія»

Київ 2017

УДК 582

Рослинність України. Додаток до лабораторного практикуму «Популяційна біологія» / Укладачі: Бобошко О.П., Антоненко С. В. – Київ, 2017. – 57 с.

В даному додатку рослинність України представлена п'ятьма типами: водна, степова, лучна, лісова, синантропна. Наведена основна характеристика рослинності та поданий перелік типових видів рослин з описом їх біоморфологічних особливостей. Робота ілюстрована фотографіями.

© Бобошко О.П., Антоненко С.В. Київ, 2017.

© Національний центр «Мала академія наук України», 2017.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ЛІСОВА І ЧАГАРНИКОВА РОСЛИННІСТЬ.....	5
ПРІСНІ ВОДОЙМИ.....	19
ЛУЧНА РОСЛИННІСТЬ.....	24
СТЕПОВА РОСЛИННІСТЬ.....	34
СИНАНТРОПНА РОСЛИННІСТЬ.....	41
ЛІТЕРАТУРА.....	57

ПЕРЕДМОВА

Рослини зростають здебільшого не ізольовано, а в певних рослинних угрупованнях. Рослинне угруповання – це закономірне поєднання певних видів рослин. Рослинні угруповання складаються з представників різних видів рослин, які потребують неоднакових умов існування. Завдяки у цьому на певній площі ростуть різноманітні рослини. Найхарактернішими рослинними угрупованнями в Україні є ліси, луки, водойми, степи. Вони займають 1/3 її території.

Популяція – це форма існування виду у природі. Рослинні популяції формують фітоценоз. Кожен фітоценоз має властивий йому видовий і екологічний склад рослин. За рахунок співіснування, взаємоприспосовування, появи і зникнення у фітоценозі, популяції різних видів рослин характеризуються різною кількістю і характером розподілу: одні – рясні, ростуть у великій кількості, створюють майже суцільний покрив участь інших видів незначна, вони трапляються спорадично, поодинокими екземплярами чи групами.

Додаток до лабораторного практикуму «Популяційна біологія» познайомить з різноманітністю видів, їх біоморфологічними особливостями будови. Для поглиблення знань поряд з українськими науковими назвами видів використовуються і латинські, бо саме використання останніх формує відповідні навички і науковий рівень фахівця-біолога. Додаток допоможе визначити вид та виявити пристосування до середовища проживання і спільного існування, а також є корисним для аналізу особливостей різних типів рослинних угруповань. Пізнання закономірностей поширення популяцій видів рослин, які є типовими для певних типів рослинності є важливими для визначення способів підвищення стійкості популяцій, розробки шляхів їх збереження, відновлення та раціонального використання.

Лісова і чагарникова рослинність

У структурі природної рослинності України провідне місце займають ліси, на які припадає 13,6 загальної території. Розміщені вони дуже нерівномірно. На Поліссі ліси вкривають 25,6 % території зони, в Лісостепу – 13,4, Степу – 4,2, Криму – 10,3, Карпатах 40,2 %. Характерною особливістю цього типу рослинності є домінування деревних порід 80%. В Україні росте 76 видів деревних порід і 278 видів чагарників, напівчагарників, чагарничків і напівчагарничків.

Хвойні ліси є найпоширенішими в Україні. Вони займають значну площу в структурі лісової рослинності і представлені темно-хвойними ялиновими і світлими сосновими лісами. Найбільші площі соснових лісів зосереджені на Поліссі. У структурі лісів даної зони вони займають до 58%, а в країні – понад 35% загального лісового фонду.

Ялинові ліси на території України зосереджені в Карпатах, де займають площу понад 550 тис. га, що становить 98% загальної площі їх поширення. Решта ялиників росе в рівнинній частині і має острівний характер поширення за межами суцільного ареалу, що проходить північніше р. Прип'яті.

Буково-ялинові ліси досить поширені в Карпатах, головним чином на гірському масиві Горган, де утворюють окрему смугу лісу на висоті 900-1200 м н.р.м., менше поширені на інших гірських системах. Сумарна площа цих лісів становить понад 70 тис. га.

Ялицево-буково-ялинові ліси поширені на південно-західних схилах Горган, Ясинської і Рахівської улоговин і Скелівської бескидів, де утворюють самостійний пояс або смугу на висоті 700-1200 м н.р.м.

Широколистяні ліси найбагатші за флористичним складом і включають більше видів ніж хвойні та болотні ліси, тут росте більше трав'янистих видів, ніж на луках і засолених ґрунтах, болотах чи навіть у степу. Така різноманітність обумовлена особливостями, що сформувалися під впливом своєрідного мікроклімату, який утворюється під наметом крон лісоутворюючих порід та внаслідок конвекції повітряних мас.

На території України виділяють такі типи мішаних лісів: дубово-соснові ліси (субори); дубові ліси (діброви); липово-дубові ліси; байрачні ліси; грабово-дубові ліси, букові ліси, дубово-букові ліси, грабово-букові ліси, грабові, вільхові, березові ліси.

ХВОЙНІ ЛІСИ

Ялиця біла (*Abies alba* MILL.)

Родина Соснові (*Pinaceae*)

Дерево заввишки 25-40 м.

Крона вузькоконічна, в густих лісостанах високо піднята. Стовбур циліндричний з тонкою, темно-сірою, дещо лускатою корою.

Пагони довгі, гладенькі, сірі з дворядно розміщеною хвоєю. Хвоя плоска (20-30 мм завдовжки, 1,5-1,8 мм завширшки), тупа, з двома білими смугами зісподу, тримається протягом 3-5 років. Чоловічі шишечки овальні (5-8 мм завдовжки),

поодинокі, розміщені у верхній частині торішніх пагонів. Жіночі шишечки розміщені в нижній частині торішніх пагонів, вони зеленкуваті, містять численні насінні і покривні луски. Стиглі шишки прямостоячі, циліндричні, бурі, покривні луски їх довші за насінні і виступають у вигляді гострячка.

Ялина європейська, смерека (*Picea abies* L.)

Родина Соснові (*Pinaceae*)

Кора сіра або червонувато-бура. Хвоя розміщена почергово, шорстка, колюча, чотиригранна (1,3-2,5 см завдовжки), загострена, блискуча, тримається 5-6 (12) років. Кріпиться хвоя до спірально розташованих виростах кори – подушечках, які залишаються після опадання хвої, добре помітні на пагонах.

Рослина однодомна. Запилюється у травні. Насіння досягає у рік запилення. Чоловічі шишечки видовжено-циліндричні (20-25 мм завдовжки), червонуваті, розміщені на кінцях торішніх пагонів. Жіночі шишечки зеленуваті або малинові (10-15 мм завдовжки), циліндричні, розміщені на кінцях молодих гілочок. Стиглі шишки довгасто-циліндричні (10-15 см завдовжки), спочатку зелені або фіолетові, пізніше бурі, повислі, блискучі.

Сосна звичайна (*Pinus sylvestris* L.)

Родина Соснові (*Pinaceae*)

Дерево з конусоподібною або пірамідальною кроною і моноподіальним, кільчастим гілкуванням (так звані «мутовки»). Оскільки це світлолюбиве дерево, нижні його гілки відмирають, очищаючи стовбур. У сприятливих умовах висота сосни досягає 40 м, а діаметр – 1-1,5 м. Кора червонувато-бура, лускувата. Молоді пагони зеленуваті, пізніше – жовтувато-сірі.

Коренева система сосни – стрижнева. Укорочені пагони несуть дві хвоїнки 4,5-7 см завдовжки, зверху випуклі темно-зелені, знизу – жолобчасті, загострені, часто скручені, що тримаються 3-5 років. Рослина однодомна. Стиглі шишки яйцеподібно-видовжені (3-7 см завдовжки), сіруватобурі, матові. При досяганні насіння луски дерев'яніють, розсуваються і воно висипається.

Ялівець звичайний (*Juniperus communis* L.)

Родина Кипарисові (*Cupressaceae*)

Вічнозелений кущ або невелике деревце (4-6 м заввишки) з прямим стовбуром і конусоподібною або яйцеподібною кроною; кора сірувато-бура. Молоді пагони червонувато-бурі, на них кільчасто розміщені по три колючі кілюваті хвоїнки (8–20 мм завдовжки). Зверху хвоїнки білуваті з восковим нальотом, знизу блискучі, зелені, при основі зчленовані. Двodomна, рідше однодомна рослина. Чоловічі органи спороношення мають вигляд жовтих колосків, які несуть щитоподібні луски з трьома-сімома пиляками. Жіночі органи спороношення подібні до зелених бруньок. Після запліднення луски жіночої шишечки зростаються й утворюють соковиту зелену шишкоягоду округлої форми (7–9 мм в діаметрі). Через рік шишкоягоди стають чорними з восковим нальотом або без нього.

Бузина червона (*Sambucus racemosa* L.)

Родина Адоксові (*Adoxaceae*)

Гілки з буруватою серцевиною. Листки супротивні, непарноперисті з 5-7 яйцевидно-ланцетними, пилчастими листочками. Квітки двостатеві, правильні, дрібні, зеленувато-жовті, всі на ніжках, зібрані в яйцевидну, щільну, спрямовану вгору волоть. Плід – червона кістянка. Квітне у травні – червні, плоди досягають у серпні – вересні.

Трав'янисті рослини хвойних лісів

Орляк звичайний (*Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn)

Родина Деннштедтієві (*Dennstaedtiaceae*)

Рослина з повзучим, досить тонким кореневищем і двома рядами листків, з яких щороку розвивається тільки один ряд. Листки розміщені поодинокі. Кореневище довге, дерев'янисте, розгалужене. Листки на зиму відмирають. Підземна частина черешка і кореневище чорного кольору. Листки ясно-зелені, жорсткі з довгими черешками і великою (50-150 см), шкірястою, в

обрисі яйцеподібно-трикутною двічі-тричі перистою пластинкою. Частки першого порядку яйцеподібно-ланцетні, загострені, супротивні, з вузьколанцетними черговими перистороздільними частками другого порядку. Частки другого порядку довгасті або ланцетні, ціагокраї, звичайно тупуваті. Черешки листків з дуже вузьким жолобом, пластинка листка ажурна. Купки спорангіїв (соруси) розміщені у вигляді суцільної вузької смуги вздовж краю листка і прикриті зверху його загорнутим краєм. Спори округло-чотиригранні, бурувато-жовті, зернисто-горбочкуваті. Спороносить у липні.

Очиток їдкий, заяча капуста (*Sedum acre* L.)

Родина Товстолисті (*Crassulaceae*)

Невелика (5 -15 см заввишки) багаторічна соковита рослина з повзучим розгалуженим кореневищем і короткими тонкими корінцями. Стебла численні, квітконосні – висхідні; без квіток – часто лежачі. Листки дрібні (2,5 мм завдовжки, 2-3,5 мм завширшки), м'ясисті, яйцеподібні, зверху опуклі, розташовані черепичасто в п'ять-шість рядів на безквіткових гілочках. На квітконосних пагонах листки розташовані рідше. Квітки майже сидячі, звичайно зібрані в розгалужені суцвіття, які складаються з трьох – п'яти колосоподібних гілочок, часом квітки поодинокі, на кінцях гілочок. Квітки середніх розмірів, оцвітина подвійна. Чашечка світло-зелена або жовтувата з п'ятьма довгасто-яйцеподібними чашолистками. Віночок золотисто-жовтий з п'яти вільних пелюсток, у 2-3 рази більших за чашечку. Плоди – збірні листянки, що зірчасто розходяться, одногнізді, ланцетні, блідо-зелені, вільні або зрослі при основі.

Плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.)

Родина Плаунові (*Lycopodiaceae*)

Багаторічна трав'яна рослина 10-30 см заввишки. Стебло повзуче, у вузлах негусто укорінюється, вкрито лінійно-ланцетними листками (мікрофілами), які розташовані перпендикулярно до стебла або відігнуті донизу. Стробіли поодинокі, сидячі, циліндричні, без ніжок. Спороносить у липні-вересні. Розмножується спорами і вегетативно. Вид занесений до Червоної книги.

Зозулиний льон ялівцевий (*Polytrichum juniperinum* Hedw.)

Родина Політрихові (*Polytrichaceae*)

Дводомний мох, який росте пухкими або густими дернинками сизувато-зеленого кольору. Навесні чоловічі рослини стають помітними через модифікацію верхніх листків, що набувають оранжевого кольору і формують групу, що схожа на "квітку". Стебло заввишки до 10 см, біля основи бура повсть із ризоїдів. Листки прямостоячі або відхилені, до 10 мм завдовжки. Листкова

пластинка лінійно-ланцетна. Характерною особливістю даного виду є загнуті всередину краї листка й червонясто-бурий волосовидний кінчик жилки, що виступає на верхівці листка. Коробочка завдовжки до 6 мм, спочатку пряма, потім нахиляється вниз, на довгій ніжці. Перед дозріванням коробочка покрита світло-бурим або білястим ковпачком. Спороносить пізньої весни і влітку.

МІШАНІ ЛІСИ

Бук лісовий, європейський або звичайний (*Fagus sylvatica* L.)

Родина Букові (*Fagaceae*)

Дерево заввишки 20-45 м. Стовбур вкритий гладенькою сріблясто-сірою корою. Розташування бруньок почергове. Листки яйцеподібні, цілокраї, майже шкірясті, зверху темно-зелені блискучі, зісподу світліші (4-40 см завдовжки і 2,5-7 см завширшки), короткочерешкові. Квітки одностатеві. Тичинкові квітки зібрані в головчасті суцвіття (по 20 шт.). Оцвітина їх трубчато-дзвоникувата,

глибоко 5-6-надрізна з довгасто-лінійними або ланцетними частками. Зеленоваті жіночі квітки зібрані по 2-4, мають товсті опушені ніжки, оцвітина їх шестироздільна. Плід (буковий горішок) – блискучий коричневий тригранний горішок.

В'яз гладкий, або європейський, білий (*Ulmus laevis* Pall.)

Родина В'язові (*Ulmaceae*)

Дерево (15-30 м заввишки) з товстим стовбуром, вкритим буро-коричневою корою. Молоді пагони червонувато-бурі, опушені, гілки тонкі, гладенькі, блискучі. Листки чергові, яйцеподібні або овальні (6-12 см завдовжки, 3,5 см завширшки), з нерівнобоко-серцеподібною основою, пилчасті, зверху голі, темно-зелені, зісподу світліші, опушені, бічні жилки не дають вилчастого розгалуження і закінчуються в зубцях. Квітки двостатеві з коричнюватою, простою, дзвоникуватою, восьмилопатевою

оцвітиную (до 8-11 мм у діаметрі) на довгих (до 2 см) квітконіжках. Плід – горішок, оточений крилоподібним виростом. Крилатка (12-16 мм завдовжки) округла або овальна, плодоніжка довга, у 2-5 разів перевищує плід.

Дуб звичайний (*Quercus robur* L.)

Родина Букові (*Fagaceae*)

Дерево 20-50 м заввишки з шатроподібною або широкопірамідальною кроною. Стовбур завтовшки 1-1,5 м. Кора у молодих дерев сіра, гладенька, у старих — темно-сіра, товста, з поздовжніми тріщинами. Довжина кореня дорівнює висоті надземної частини дерева. Листки чергові, короткочерешкові, видовжено-оберненояйцеподібні, донизу звужені, перистолопатеві (7-40 см завдовжки). Лопаті тупі, округлі, вирізи між ними неглибокі. Молоді листки опушені, у старих листків опушення зберігається тільки на жилках.

Квітки одностатеві. Рослина однодомна. Тичинкові квітки зібрані в пониклі сережки, кожна квітка має 6-8-роздільну зеленувату оцвітину і 6-10 тичинок. Маточкові квітки зібрані по 2-5 у пазухах верхніх листків на довгих квітконосах, дрібні (до 2 мм у діаметрі) з редукованою оцвітиную.

Клен татарський (*Acer tataricum* L.)

Родина Сапіндові (*Sapindaceae*)

Дерево або кущ заввишки 3-5 м, зрідка може сягати висоти 12-15 м. Старе гілля вкрите сірою (іноді майже чорною) корою з еліптичними або круглими сочевичками; спочатку вона борозенчаста, згодом стає тріскуватою. Молоді пагони тонкі, червонуваті. Листки черешкові,

прості, Листкові пластинки довгасто-яйцеподібні, цілісні, при основі неглибокосерцеподібні, по краю

нерівномірно двопилчасті. Жилкування пірчасте. Молоді листки мають слабе опушення вздовж жилок. Суцвіття – густі, овально-щиткоподібні волоті.

Квітки білі. Плоди – крилатки, розташовані попарно під кутом одна до одної. Крилатки спочатку жовтувато-зелені, при дозріванні, починаючи з країв до центру, поступово набувають яскравого рожевого, малинового або червоного кольору, згодом стають коричневими.

Клен гостролистий (*Acer platanoides* L.)

Родина Сапіндові (*Sapindaceae*)

Високе (25-30 м заввишки), струнке дерево з колоноподібним стовбуром, вкритим дрібнотріщинуватою темно-сірою корою, з густою розлогою кроною. Пагони буруваті, блискучі з світлими смужками і сочевичками. Листки великі (5-15 см завдовжки, 8-15 см завширшки), 5-7-

пальчатолопатевої, при основі серцеподібні. Лопаті загострені, виїмки між ними тупі. Квітки розміщені в багатоквіткових прямостоячих щіткоподібних голих суцвіттях на коротких квітконосах. Чашечка п'ятироздільна, пелюсток п'ять, вони жовтувато-зелені, оберненояйцеподібні, тупі, звужені в нігтик. Плід - блідо-зелена двокрилатка (8-11 см завдовжки), крила її розходяться під тупим кутом. Крилатка клена складається з двох зрослих між собою крилатих плодиків, які стирчать у протилежні боки. У кожному плодику міститься одне насіння.

тупі, звужені в нігтик. Плід - блідо-зелена двокрилатка (8-11 см завдовжки), крила її розходяться під тупим кутом. Крилатка клена складається з двох зрослих між собою крилатих плодиків, які стирчать у протилежні боки. У кожному плодику міститься одне насіння.

Липа серцелиста (*Tilia cordata* Mill.)

Родина Мальвові (Malvaceae)

Дерево до 25 м заввишки з густою, розлогою кроною. Стовбур з темною поздовжньо-борозенчастою корою. Молоді гілки жовтувато-коричневі, звичайно голі. Листки чергові, 5-10 см завдовжки. Листкова пластинка удвічі довша за черешок або дорівнює йому, округла або трохи видовжена, при основі серцеподібна, на верхівці відтягнуто-загострена, із зарубчасто-пилчастим краєм. Зверху листки ясно-зелені, зісподу сизі з борідками рудих волосків у кутках жилок. Квітки правильні, зібрані в пазушні 3-11-квіткові щиткоподібні напівзонтики. Чашолистків 5, вони блідо-жовті (майже білі). Пелюсток 5, вони вузько-оберненояйцеподібні, жовтувато-білі або блідо-жовті. Плід – яйцеподібно-кулястий горішок (5-7 мм завдовжки).

Ліщина звичайна або європейська (*Corylus avellana* L.)

Родина Березові (Betulaceae)

Деревовидний кущ 2-4 м заввишки. Кора – темно-сіра з характерними сочевичками. Гілки дугоподібно розходяться в різні боки, утворюючи оберненоконусоподібну крону. Пагони й молоді листки опушені. Листки – чергові, оберненояйцеподібні, широкі (7-16 см завдовжки і 4-8 см завширшки), при основі скошеносерцеподібні, нерівномірно зубчасті, на коротких черешках. Тичинкові квітки без оцвітини, зібрані у видовжені (3-5 см завдовжки) сережки. Маточкові квітки у двоквіткових розвилках, що розміщені в пазусі покривної луски і приховані в черепитчастій кулястій бруньці, з якої виступають червонуваті приймочки. Ліщина – однодомна рослина, що має на різних гілках тичинкові і маточкові квітки. Тільки після цвітіння починає розпускатися листя на кущах ліщини. Ліщина звичайна цвіте у березні – квітні, плоди досягають у серпні. Плід – горіх.

Медунка темна (*Pulmonaria obscura* Dumort.)

Шорстколисті (Boraginaceae)

Багаторічна ранньовесняна рослина 16-30 см заввишки з тонким, зігнутим кореневищем. Стебло пряmostояче, при основі з великими коричневими лусками, шорстке і короткозалозисте, як і листки. Наприкінці цвітіння, розвиваються великі прикореневі листки вкриті жорсткими щетинками, на довгих черешках. Листки широкояйцеподібні (яйцевидно-ланцетні) 5-21 см завдовжки. Ці листки забарвлені в темний колір – важливе пристосування для максимального поглинання слабкого світла, що проникає крізь крону дерев. Стеблові листки видовжені, при основі звужені або напівстеблообгортні. Середні і верхні листки сидячі. Суцвіття – завійка. Віночок зрослопелюстковий (7-10 мм у діаметрі), рожевий, згодом пурпурово-фіолетовий або синій, лійкоподібної форми. Плоди – розпадний горішок. Цвіте в квітні – травні.

Вороняче око звичайне (*Paris quadrifolia* L.)

Мелантієві (Melanthiaceae)

Трав'яниста багаторічна гола рослина (20-45 см заввишки) з довгим повзучим, білим кореневищем, на якому є піхвові листки. Стебло виходить з пазухи піхвового листка кореневища, на верхівці несе одну квітку, під якою кільцем розміщені чотири, часом п'ять-шість листків. Листки цілокраї, широкоеліптичні, оберненояйцеподібні, короткозагострені, майже сидячі, з трьома жилками, при основі клиноподібні. Квітка – одна, правильна, роздільнопелюсткова. Оцвітина проста, дворядна, складається із чотирьох-шести зовнішніх зелених і стількох жовтих внутрішніх листочків. Плід – багатонасінна, куляста, синювато-чорна з сизуватим нальотом ягода (близько 10 мм у діаметрі).

Копитняк європейський (*Asarum europaeum* L.)

Родина Хвилівникові (*Aristolochiaceae*)

Багаторічна трав'яниста рослина (5-10 см заввишки) з повзучим, розгалуженим кореневищем з трьома лускоподібними

низовими листками. Стебло коротке, лежаче, звичайно з двома, рідше з трьома прикорневими довгочерешковими листками. Листки ниркоподібні, трохи шкірясті, зверху блискучі, короткоопушені, цілокраї. Пластинка листка темно-зелена, зісподу світліша, взимку забарвлення листків не змінюється. Квітки поодинокі, розташовані між листками біля поверхні ґрунту на коротких пониклих

квітконіжках. Квітки правильні, з простою зрислою віночкоподібною оцвітиною. Віночок трипелюстковий, дзвоникуватий, зовні буруватий, всередині темно-червоно-бурий. Частки його яйцеподібні, на верхівці загнуті всередину квітки. Плід – шестигніздна коробочка.

Зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea* L.)

Родина Гвоздичні (*Caryophyllaceae*)

Китицекореневий багаторічник з повзучим гіллястим кореневищем.

Стебла висотою 15-40 см, чотиригранні, ростуть вертикально, гладкі, ламкі. Листки сидячі, вузьколанцетні, гострі, довжиною 4-9 см, шириною 0,5-1,3 см, по краю і середньої жилці гострошерохуваті. Суцвіття негусті, квітки на довгих опушених квітконіжках. Чашолистки

яйцевидно-ланцетні, гострі, гладкі, без добре помітних жилок, довжиною 7-10 мм. Пелюстки білі, удвічі довше чашечки, до половини двороздільні. Стовпчиків три. Коробочка куляста, дорівнює чашечці. Цвіте в квітні – липні.

Купина багатоквіткова (*Polygonatum multiflorum* (L.) All.)

Холодкові (*Asparagaceae*)

Рослина 30-60 см заввишки. У ґрунті розташовується горизонтальне кореневище. Стебло голе, округле, листки довгасті або еліптичні, біля основи трохи звужені, голі, з короткими черешками, зверху зелені, знизу сірувато-зеленуваті.

Квітконіжки у піхвах листя з

трьома – п'ятьма квітками, голі, оцвітина біла, звужена над зівом, вгорі трохи розширена, з шістьма зеленуватими, відігнутими на кінцях зубцями, які вгорі з внутрішньої сторони короткоопушені, плід – синьо-чорна. Цвіте у травні – червні протягом місяця.

Щитник чоловічий (*Dryopteris filix-mas* (L.) Schott)

Родина Щитникові (*Dryopteridaceae*)

Багаторічна трав'яниста рослина (50 -100 см заввишки) з коротким кореневищем, на якому щільно розміщені залишки черешків, суцільно вкриті бурими плівчастими лусками. Надземного стебла немає. Листки (вайі) великі (50-100 см). Черешки короткі, товсті, еластичні, густо вкриті разом з головною жилкою великими

ланцетними рудуватими лусками. Пластинки листків довгасто-овальні, двічі перисті. Частки першого порядку лінійно-ланцетні на коротких черешках, глибоко перисторозсічені, з довгастими тупими на верхівці, косозубчастими частками другого порядку. Купки спорангіїв (соруси) завжди з помітними покривальцями, що довго зберігаються; вони зближені, але не зливаються, розташовані в два ряди по боках середньої жилки. Соруси великі, округлі. Спори брунькоподібні.

Хвощ великий (*Equisetum telmateia* Ehrh.)

Родина Хвощові (*Equisetaceae*)

Багаторічна спорова рослина. Відрізняється дуже великими для хвощів розмірами (висота від 25 до 120 см). Завдяки сильно розгалуженому довгому кореневищу, забезпеченого численними крахмалоносними бульбами, хвощ великий утворює значні зарості. Спороносні (весняні) стебла бурі, товсті, з піхвами з 20-30 зубцями, неспороносні (літні) - зелені, гіллясті, з великою центральною порожниною; гілки прості, щільні, спрямовані косо вгору. Спороносні колоски (стробіли) дуже потужні - до 8 см в довжину. Спороносить в квітні. Розмноження спорове і вегетативне.

Рослини прісних водойм

Водойми – це природні або штучні скупчення води, які можуть мати постійну або тимчасову природу, декоративне призначення і облаштовуватися в парках і садах.

Прісні води – це найцінніше джерело водопостачання питної води, тому людство повинно їх охороняти від забруднення з метою дотримання необхідної якості води.

Прісна вода міститься у річках, прісних озерах, водосховищах, підземних резервуарах (артезіанські води), у хмарах, льодовиках тощо. У льодовиках міститься 85 % прісної води. Частка прісної води на Землі становить 2,5-3 %.

Багато великих річок України беруть свій початок за межами нашої країни. Озерами називають природні водойми, в яких вода заповнює поглиблення в земній корі. В Україні найбільші заплавні озера річкових долин Дніпра, Сіверського Дінця, Прип'яті, Десни.

Природні екосистеми боліт дуже різноманітні і населені цікавими рослинами і тваринами.

Водні мешканці багато в чому відрізняються від суходільних. Наприклад, водяні рослини отримують кисень для дихання не з повітря, а з води. Розчинений у воді кисень проникає прямо через тонкі стінки зовнішніх клітин. Мінеральні поживні речовини водяні рослини отримують із води, а не з ґрунту. Ці речовини також поглинаються всією поверхнею тіла.

Кореневі системи водяних рослин розвинені слабо й слугують в основному для прикріплення до певного місця на дні водойми. У водяних рослин немає міцних, здерев'янілих стебел і майже не розвинені механічні тканини. Рослини піднімаються догори завдяки значному вмісту повітря у своїх тканинах. Водяні рослини завжди забезпечені водою й набагато менше залежать від клімату, ніж суходільні.

Латаття біле (*Nymphaea alba* L.)

Родина Лататтєві, або Німфейні (*Nymphaeaceae*)

Багаторічна водяна трав'яниста кореневищна рослина. Листки довго черешкові, з цілими краями, плаваючі, серцевидно овальні, 12-20 (30) см завдовжки. Квітки двостатеві, правильні, великі (12-16 см у діаметрі), з округлою основою чашечки, багатопелюсткові; пелюстки білі, трохи довші за чашолистки, поступово переходять у

тичинки; приймочка з 16-22 променями. Плід ягодоподібний, зелений, багатонасінний, його поверхня вкрита рубцями. Цвіте у червні – серпні. Плоди досягають у серпні — вересні. Латаття біле трапляється по всій території України в стоячих та повільно текучих водах. Окремі екземпляри живуть до 22 років. Єдина рослина, яка мільйони років без будь-яких морфологічних змін існує у флорі України.

Рогіз широколистий (*Typha latifolia* L.)

Родина рогозові (*Typhaceae*)

Рогіз широколистий – багаторічна трав'яниста рослина. 100-250 см заввишки, з потовщеним кореневищем, вкритим лускоподібними листками, що швидко опадають. Стебло – товсте, циліндричне, без вузлів. Листки – піхвові, широколінійні, до 20 мм завширшки, сіро-зеленого кольору, зібрані при основі стебла. Квітки – дуже

дрібні, одностатеві, зібрані в циліндричні колоски. Верхня частина колоса з тичинковими квітками, нижня — з маточковими. Маточкова частина суцвіття циліндрична (30 см завдовжки, 20-40 мм завширшки), трохи довша за тичинкову, чорна-бура або майже чорна, оксамитова від безлічі злиплих приймочок, безпосередньо прилягає до тичинкової. Оцвітина з численних, довгих, тонких щетинок. У тичинкових квітках, звичайно, три тичинки з більш-менш вільними нитками, у маточкових одна маточка з верхньою зав'яззю на ніжці і довгим стовпчиком з лопатчасто-ланцетною приймочкою.

Ряска мала (*Lemna minor* L.)

Родина: Ароїдні (*Araceae*)

Багаторічна трав'яниста рослина. Корінці ниткоподіні. Стебло має вигляд маленької зеленої пластинки, що плаває на воді. Листки нерозвинені. Квітки редуковані, одностатеві, в суцвіттях з двох тичинкових і однієї маточкової квіток, розташованих біля основи пагонів у бічній кишені; маточкові квітки мають

одну маточку, тичинкові — з однією тичинкою. Цвіте рідко у травні — червні. Плід — горішкоподібний однонасінний. Росте в стоячих водах. Ряску малу використовують у медицині. Лікарську сировину заготовлюють протягом літа. Рослина містить флавоноїди, антоціани, мікро- та макроелементи (йод, нікель, мідь, марганець, кобальт, титан, ванадій, магній, кальцій). Галенові препарати ряски мають антимикробні, жарознижувальні, протизапальні, десенсибілізуючі, відхаркувальні, сечогінні властивості. Застосовують при кропивниці, вітіліго, бронхіальній астмі, артритах, запаленнях слизових оболонок дихальних шляхів, набряках, грипі.

Комиш озерний (*Scirpus lacustris* L.)

Родина осокових (*Cyperaceae*)

Це трав'янистий багаторічник заввишки від ста до двохсот п'ятдесяти сантиметрів з порожнистим повзучим кореневищем. Стебла - циліндричної форми, з лускоподібний листям. Щитковидно-вологисте суцвіття, рідше стислий, нагадує пензлик з колючих колосків. Бурі колоски мають довжину вісім-дванадцять міліметрів, на кінцях квітконосів скупчені по три-чотири (рідше до восьми). Приквіткові листя трохи довше суцвіття, шоловидні. Покривні луски - з одиничними бородавочками або гладкі. Камиш озерний цвіте в кінці весни і початку літа. Його заготівлею займаються у вересні-жовтні.

Глечики жовті (*Nuphar lutea* (L.) Sm.)

Родина Лататтєві (*Nymphaeaceae*)

Багаторічна водяна рослина з горизонтальним, м'ясистим, грубим, зі слідами відмерлих листків кореневищем, ззовні - жовтувато-зеленим, а всередині - білим. Завдовжки - до 10 м, завтовшки - від 5 до 15 см. Від кореневища відходить чисельне коріння. Надводне листя - плаваюче, майже шкірясте, серцевидне, темно-зелене.

Підводне ніжне, з коротшими черешками, напівпрозоре. Квітки - одиничні, великі, двостатеві, жовті, запашні, 4-5 см у діаметрі. Пелюстки - яйцевидні, знизу - зелені або зеленуваті, зверху жовті. Квітне в червні-серпні. Плід до 10 см, голий, зелений, гладенький, соковитий, округло-грушоподібний, у вигляді глечика. На відміну від латаття білого, плоди жовтих глечиків дозрівають над, а не під водою. Насіння - з повітроносним мішком, завдяки якому розноситься по воді на далекі відстані. Жовті глечики ростуть в застійних і повільно проточних водоймах - у річках, старицях, озерах.

Очерет звичайний (*Phragmites australis* L.)

Родина злакові (*Poaceae*)

Трав'яниста багаторічна блакитнувато-зелена рослина родини злакових (0,8-5 метрів заввишки), з довгим повзучим кореневищем. Стебло прямо-стояче, кругле, товсте (до 16 мм), голе, гладеньке. Листорозміщення чергове, стебло до верхівки покрито листям. Листки лінійно-ланцетні (1-5 см завширшки), плескаті, шорсткі, по краю гостро-шорсткі. В місці переходу листкової пластинки в піхву замість язичка розміщений ряд волосків. Кореневища очерету довгі, сильно розростаються, постійно захоплюючи нові території. Саме з їх допомогою відбувається розмноження очерету.

Аір болотний (*Acorus calamus L.*)

Родина: Аїрні (*Acograceae*)

Воно багаторічна, і росте по берегах річок, озер, у низинах і на болотах - звідси й назва. Кореневище у аїру товсте і повзуче, губчасте всередині, а зверху має багато додаткових корінців - саме воно широко використовується в лікувальних цілях, як у народній, так і в офіційній медицині. Висота аїру досягає в довжині 120 см. Ця рослина має мечоподібні листя загостреною форми, їх ширина коливається від 8 до 20 мм. Стебло аїру болотного має сплюснутий форму, з одного боку він має гостре ребро, а з іншого трохи жолобчастим. Аір має дрібні зелені квіти, які в суцвітті утворюють качан. Період цвітіння припадає на середину літа, в червень-липень місяць. Аір можна зустріти в болотистих місцях: луках, болотах, на берегах річок і озер.

Кушир занурений (*Ceratophyllum demersum L.*)

Родина Куширові (*Ceratophyllaceae*)

Багаторічна водяна рослина, найпоширеніший вид куширів зустрічається на всіх континентах, крім Антарктиди. Може рости на великій глибині - до 9 метрів. Стебло довге, тонке, у верхній частині гіллясте, вкрито маленьким голкоподібним листям яскраво- або темно-зеленого кольору. Коренів у куширу немає. Його роль виконують особливі бліді, майже безбарвні гілки в нижній частині стебла. Вони проникають в мул і, як якорі, утримують рослину. Поживні (мінеральні) речовини поглинає вся поверхня рослини: і стебло, і листя, а не коріння, як у більшості інших рослин. Квітки - дрібні, ледве помітні, без пелюсток. Кушир все життя проводить у воді, запилюється - теж під водою світлі рослин. Плід - горішок, має три шиповидні виступи. Восени, коли температура знижується до 12—14°C, більша частина рослини відмирає, а верхівки пагонів з бруньками опускаються на дно водойми, де і зимують. Мешкає у водоймах із стоячою або повільно проточною водою.

Лучна рослинність

Лучна рослинність у складі природного рослинного покриву України посідає другу позицію і займає 8,5-9,0 млн.га. Традиційно лучна рослинність України розділяється на материкові (позаплавні) і заплавні луки. Серед материкових розрізняють суходільні і низинні. В складі цих груп традиційно окремо розглядають справжні, остепнені, болотисті та торф'янисті луки. Луки – це рослинне угруповання з довгим періодом вегетації багаторічних трав'янистих мезофітів, які утворюють більш або менш зімкнутий травостій.

Луки класифікують за:

- географічним характером;
- господарським значенням;
- біологічно-екологічною характеристикою.

Луки знаходяться в різних географічних зонах, їх характеристика залежить від кількості весняних вод, рельєфу місцевості. Виділяють таку класифікацію:

- Заплавні луки. Це луки, з нерівною поверхністю, які довгий час покриті водою.
- Суходільні луки. Луки з нерівною поверхністю, які отримують малу кількість вологи на весні, та протягом всього вегетаційного періоду.
- Низинні луки. Характеризуються вони великою, а іноді і надмірною кількістю вологи.
- Лісові луки. Це луки, які займають площу по галявинам, вирубкам, що зайняті трав'янистою рослинністю.
- Болотисті. Це територія з надмірною зволоженістю.
- Гірські луки. Луки які знаходяться в на більш-менш рівних територіях гір.

За господарським значенням рослинність луків прийнято ділити на чотири групи:

- Злаки – визначають господарську якість луків як сіножатних та пасовищ.

- Бобові – рослини із родини Бобові дуже цінні в складі рослинності луків. Зелена маса бобових порівняно з зеленою масою злакових мають більшу кількість білка.
- Різотрав'я – включає в себе велику кількість родин, що різняться між собою за формою існування, висотою тощо.
- Осоки – це багаторічні рослини, які на відміну від злаків мають трьохгранні, непорожнисті стебла.

Згідно біологічно – екологічною характеристикою виділяють за:

- Формую життя
- Висотою росту і характером облистяності
- Характером пагоноутворення і кореневої системи
- Вимогою лучних трав щодо вологи, тепла, світла та повітря
- Характером ґрунту
- Характером поживних речовин та їх значенням.

Первинні луки (корінні) виникають за наступних умов:

Вплив гідрологічного режиму - тривале затоплення заплав, лиманів тощо;

особливості клімату - вологий холодний клімат високогір'я, океанічних островів та узбереж материків у субарктичних і субантарктичних областях; поєднання постійного та періодичного впливу морської води сумісно з дією вологого або холодного клімату і сильних вітрів; високий вміст в ґрунті легкорозчинних солей.

Вторинні луки утворилися в результаті діяльності людини на інших біогеоценозах, займають значно більші площі, ніж первинні.

Систематика луків зводиться до виявлення екологічних рядів.

У сільському господарстві та в землеустрої використовують класифікацію кормових угідь за О. М. Дмитрієвим, де вони діляться залежно від місця розташування. Виділяють заплавні (заливні) та материкові (водороздільні) луки. Материкові луки ділять на суходільні та низинні. Виділяють 4 класи кормових угідь: суходільні, низинні та заплавні луки, болотяні.

На території Полісся, займаючи до 20% від загальної площі, суходільні луки і переважна частина низинних є похідними утвореннями, які виникли на місці зведених людиною лісів. Здебільшого звільнені з-під лісу суходоли перетворювалися на польові угіддя, а на залишених нивах формувалися перелогові суходільні луки, які найчастіше використовувалися як пасовища.

Суходільні луки, просуваючись на південь, в Лісостеповій зоні заміщуються лучними степами, тоді як низинні луки заходять по долинах лісостепових і степових річок, переважно по їх надзаплавних терасах, значно

південніше суходільних, проте свою природу мало змінюють. *Суходільні луки* розміщені на площах, які не заливають паводкові води, і тому не мають алювіальних наносів. Займають вони міжрічкові площі, високі річкові тераси і ділянки сучасних річкових заплав, розміщені вище від надпаводкової межі. За умовами зволоження розрізняють власне суходільні луки атмосферного зволоження та низинні, розвинені на місцях виходу ґрунтових вод.

Низинні луки поширені здебільшого на Поліссі, характеризуються постійним надмірним зволоженням (підґрунтові води здебільшого біля поверхні ґрунту). Внаслідок щорічного zalivanja низинних лук талими водами на їх поверхні відкладаються значні алювіальні відклади різної товщини. На Поліссі цей тип лук часто розташований навколо низинних боліт, озер, ставків.

Рослинні угруповання низинних луків також досить різноманітні, але за флористичним складом близькі до болотної рослинності. Низинні луки представлені болотистими, торф'янистими та пустищними луками.

Заплавні луки найкраще представлені на Поліссі та в Лісостепу, де порівняно багато річок. У степовій частині країни, де річок менше, вони трапляються значно рідше.

Заплавні луки виникли на місці вирубанної деревно-чагарникової рослинності, яка у заплавах багатьох річок зараз зведена до мінімуму (5-10%). Подальшого скорочення площ деревно-чагарникової рослинності дозволяти не можна (особливо в прируслових частинах заплав), бо це призведе до різкого посилення ерозії і занесення продуктами останньої господарсько-цінних лучних ділянок.

Щодо походження заплавних лук, то вони виникли на місці зведених заплавних лісів. Це підтверджується залишками в заплаї лісової рослинності і ґрунтами, що зберегли сліди підзолистого процесу. Таким чином, всі вони є синантропно-вторинним утворенням.

Заплавні луки поширені в заплавах річок. Відповідно до трьох основних частин заплави, тобто прируислової підвищеної, центральної рівнинної і притерасної, теж рівнинної, але зниженої, спостерігається певна закономірність у зміні особливостей її рослинного покриву.

Всю різноманітність заплавних лучних угруповань розподіляють на справжні, остепнені, пустищні, болотисті і торф'яністі луки.

Справжні (мезофільні) луки утворені мезофільними рослинами і представлені формаціями мітлиці тонкої, лисохвоста лучного, костриці лучної, пірію повзучого, тонконога болотного, мітлиці повзучої та костриці червоної.

Остепнені (сухі) луки – це найвищі місця рівнини, які не заливаються. Рослинність представлена типчаковими угрупованнями (*Festuceta sulcata*), остепненими лисохвостниками (*Alopecureta*), райграсниками (*Arrhenathereta elatii*) та ін.

Пустийці луки – це в основному луки-біловусники. Основою травостоїв біловусників є злак біловус стиснутий, рослина малоїстівна, яку погано перетравлює худоба. Місцями біловусники виростають у комплексі із заростями ялівцю сибірського. *Чагарничкові пустийці*, утворені чорницею (листопадним напівчагарничком). Як і біловусники, вони малопродуктивні як кормові угіддя.

Найнижчі перезволожені ділянки річкових заплавлі вкриті **болотистими і торф'янистими луками**. Болотисті (порівняно з аеробними) луки більше поширені в центральній і прирічковій частинах річкових заплавлі, а торф'янисті (анаеробні) – у притерасовій. Основними ценозоутворювачами болотистих лук є такі злаки, як очеретянка звичайна, очерет звичайний, лепешняки плавучий і великий, крупні осокові (осоки струнка, пухирчаста, комиш лісовий, куга озерна), хвощі (річковий і болотний) та деякі представники високотрав'я. У травостоях торф'янистих лук панують дрібні осоки (жовта, просяна, шершава, сиза) і дрібні злаки (зіглінгія полегла, медова трава м'яка, молінія прибережна), пухівка вузьколиста, ситник розлогий. Відомі також замшілі торф'янисті луки з пануванням мохового покриву зі сфагнових та гіпнових мохів.

Гірські луки Українських Карпат за своїм походженням і характером рослинності та ґрунтового покриву поділяються на високогірні (субальпійські й альпійські) та низькогірні луки передгірного й гірського лісового поясів. Луки (полонини), що розташовані вище верхньої межі лісу в субальпійському поясі майже повністю використовуються під пасовища.

Гірські луки, що розташовуються в межах лісового поясу й використовуються здебільшого під сіножаті, зветься царинками, або лісовими галявинами. Великі за розмірами царинки, розташовані в верхній межі лісового поясу, використовуються під пасовища й зветься полонинами.

У структурі рослинного покриву Гірського Криму лучна рослинність посідає незначне місце: тут луки займають близько 7% від загальної території цього регіону. Луки приурочені майже виключно до яйл, зрідка трапляються в інших поясах (на місці зведених лісів). Ґрунтово-кліматичні умови сприяють тому, що в рослинному покриві домінують мезофільні види.

Конюшина гірська (*Trifolium montanum* L.)

Родина Бобові (*Fabaceae*)

Багаторічна трав'яниста рослина. Квітконосне стебло прямовисне, біля основи висхідне, нерозгалужене, 20-70 см заввишки. Листки трійчасті. Листочки видовженоеліптичні, жорсткі, з дуже виразними жилками, дрібно- і гостропилчасті, знизу волосисті. Квітки дрібні, неправильні, білі, у багатоквіткових щільних одиничних (або їх дві) головках. Плід – біб. Цвіте у травні-серпні.

Конюшина середня (*Trifolium medium* L.)

Родина Бобові (*Fabaceae*)

Багаторічна трав'яниста рослина. Корінь прямий, багатоголовий, часто розвиває довгі підземні пагони. Стебла 20-80 см заввишки, прямі або висхідні, у вузлах зигзагоподібно вигнуті, голі або зверху опушені. Листя трійчасте, листові пластинки 1,5-6,0 см завдовжки і 0,6-3 см завширшки, від еліптичних до овальних. Суцвіття – поодинокі головки. Віночок спаяний в трубку на 8-10 мм, неоппадаючий, яскраво-червоний. Біб яйцеподібний, плівчастий, розкривається однією щілиною, однонасінний. Маса 1000 насінин 0,68-0,73 г. Рослина ярого типу розвитку. Цвітіння – травень-червень, плодоношення – липень-серпень.

Конюшина лучна (*Trifolium pratense* L.)

Родина Бобові (*Fabaceae*)

Багаторічна рослина висотою 5-25 см з трійчастими широко-яйцевидними або видовженими, з виїмкою на верхівці листками і прирослими до черешка яйцевидними, з вістрям прилистками. Квітки зібрані в суцвіття – головки. Плід – яйцевидний однонасінний біб. Цвіте з травня до вересня.

Конюшина польова (*Trifolium arvense* L.)

Родина Бобові (*Fabaceae*)

Однорічна трав'яниста рослина родини бобових. Стебло тонке, прямостояче, іноді висхідне, одиначне, розгалужене, 10-20 см заввишки. Листки трійчасті, стеблові, нижні рано відмирають; листочки лінійно-довгасті, дрібнозубчасті, іноді виїмчасті, до 20 мм завдовжки і до 4 мм завширшки. Квітки дрібні, неправильні, сидячі, блідо-рожеві, у головчастих суцвіттях; головки м'яковолохаті, щільні, видовженоциліндричні, на ніжках, що виходять з пазух листків. Цвіте у травні-вересні. Плід – біб.

В'язіль барвистий (*Securigera varia* L.)

Родина Бобові (*Fabaceae*)

Рослина заввишки 30-10 см, з повзучим гіллястим кореневищем. Стебла дещо розпростерті або майже прямостоячі, гіллясті, голі, борозенчасті. Листки непарноперисті, черешок з 5—12 парами еліптичних або довгасто-лінійних листочків, на верхшк загострених. Верхні листки сидячі, прилистки вільні, ланцетні. Квітки зібрані в зонтикоподібні китиці з квітконосами завдовжки 3-15 см, що іноді перевищують листки. Чашечка дзвоникоподібна, 5-зубчаста. Віночок з трох зігнутим дзьобоподібно розширеним човником. Тичинок 10, з яких 9 зрослися нитками в трубочку. Плоди – лінійні боби, 4-5 см завдовжки. Цвіте в травні-серпні; насіння достигає з липня.

Лаватера тюрингенская (*Lavatera thuringiaca* L.)

Родина Мальвові (*Malvaceae*)

Багаторічна трав'яниста рослина, досягає у висоту від 30 см до 2 м. Стебло потужне, сильногалуджене, у верхній частині гілки трохи опушені білими волосками. Кореневище довге, до 1,5 метрів. Листки округлі, або серцеподібні, сіро-зелені, жорстко опушені, розміщені почергово. Нижні листові пластини трьох-п'ятилопатеві, верхні - цілюкраї. Квітки рожеві, одиночні, до 10 см в діаметрі, розташовані на довгих квітконіжках. Віночок складається з п'яти пелюсток. Цвітіння починається в липні і триває до початку осені.

Дзвоники скупчені (*Campanula glomerata* L.)

Родина Дзвоникові (*Campanulaceae*)

Трав'яниста рослина 15-70 см заввишки, має глибоке коріння (до 0,5 м), надземна частина більш-менш густо короткоопущена, інколи стебло зовсім голе, часто фіолетове. Листки нерівнозубчасто-пилчасті, нижні — із заокругленою або серцеподібною основою пластинок і довгими черешками, видовженояйцеподібні, знизу короткоопущені або тільки жорсткі, верхні стеблові — видовженоланцетні, сидячі, з широкою стеблообгортною основою, на верхівці загострені. Віночок 15-35 мм завдовжки, фіолетовий, зрідка білий, інколи зовні опушений. Цвіте в липні-серпні.

Волошка лучна (*Centaurea jacea* L.)

Родина Айстрових (*Asteraceae*)

Багаторічна трав'яниста рослина з роду Волошки, висотою зазвичай близько метра. Стебла — прямостоячі, міцні, шорсткі на дотик пагони у верхній частині гілкуються, закінчуючись одиночними кошиками. Листки видовжені, сивуваті від опушення. Кошик, який ще не рокився являє собою жовтувату, гладеньку кульку. Цвіте протягом усього літа прикрашаючи луки яскравими рожевими плямами. Окремі квітучі рослини можуть зустрітися навіть восени, після листопаду.

Шавлія лучна (*Salvia pratensis* L.)

Родина Губоцвіті (*Lamiaceae*)

Це трав'янистий багаторічник заввишки 30-80 см. Стебла опушені м'якими кучерявими волосками, у верхній частині разом з приквітками і чашечками – залозисто-волосисті. Прикореневі листки довгочерешкові, довгасто-яйцевидні, зморшкуваті, нерівнозубчасті; стеблові нечисленні, сидячі. Суцвіття колосоподібне, іноді волотеподібне. Приквітники зелені, коротші від чашечки. Віночок 18-30 мм завдовжки, синьо-фіолетовий, з великою серпоподібно зігнутою верхньою губою. Цвіте із травня по вересень.

Подорожник ланцетоподібний (*Plantago lanceolata* L.)

Подорожникові (*Plantaginaceae*)

Рослина багаторічна. Стебло пряме, стріловидне, безлисте висотою 10-50 см. Листки ланцетовидні, зібрані в прикореневу розетку. Коренева система стрижнева. Квітки дрібні сухі зі світло-бурим відтінком, зібрані в густий короткий довгасто-яйцеподібний колос. Розмножується в основному насінням. Цвіте у травні-вересні. Плід – коробочка.

Звіробій звичайний (*Hypericum perforatum* L.)

Родина Звіробійні (*Clusiaceae*)

Стебло пряме, голе, вгорі гіллясте, 30-60 см заввишки. Міжвузля округлі або з двома гранями, щільні. Листки супротивні, сидячі, овальні, видовжено-яйцеподібні або видовжені, тупуваті, цілокраї, з численними залозками. Квітки правильні, зібрані в щитоподібну волоть або нещільну китицю. Чашечка з п'яти зрослих при основі ланцетних, загострених, гладеньких по краю чашолистків. Віночок п'ятичленний, жовтий, пелюстки з численними чорно-бурими або фіолетовими крапками. Тичинок багато, маточка одна з верхньою зав'яззю і трьома-п'ятьма стовпчиками. Плід – багатонасінна тригранна коробочка.

Жовтець іллірійський (*Ranunculus illiricus* L.)

Родина Жовтецеві (*Ranunculaceae*)

Багаторічна трав'яниста з прямостоячим, як правило, галузистим стеблом 25-50 см заввишки, вкрите шовковистим притиснутим опушенням. Корінь бульбоподібний потовщений. Листки трироздільні, з лінійними або лінійно-ланцетними цільними частками, прикореневі - на черешках, верхні стеблові - сидячі; перші прикореневі листки цільні, ланцетні або лінійно-ланцетні. Квітки 2-3,5 см в діаметрі, розташовані на верхівці стебла. Чашолистки покриті опушенням, відігнуті. Пелюстки оберненояйцевидні, блідо-жовті, 1,2-1,7 см завдовжки. Плід - довгастий багатогорішок.

Степова рослинність

У структурі сучасної рослинності України степи займають третю позицію після лісової і лучної, оскільки вони переважно розорані, а їх невеликі площі лишилися на угіддях, що не підлягають освоєнню. Крім того степи збереглися на природно-заповідних територіях. У минулому степова рослинність була дуже поширена, але в результаті розорювання під вирощування сільськогосподарських культур практично знищена. На її місці сьогодні простягаються поля пшениці, ячменю, баштанних, овочевих, технічних і кормових культур.

Степова рослинність це – самостійний специфічний тип рослинності, який відрізняється від інших низкою флористичних, еколого-ценотичних та інших особливостей, а саме:

1. Степова рослинність характеризується переважанням у рослинному покриві трав'янистих багаторічних видів рослин квіткових і вищих спорових.
2. Основу травостою складають багаторічні дерновинні злаки (ковила, типчак), які створюють 60-80 % рослинного покриву і меншою мірою – кореневищні види рослин.
3. У складі степової рослинності, яка формувалася протягом тисячоліть, помітне місце займають напівчагарники, чагарнички і невеликі кущі які зростають основним чином на схилах. Невеликі лісові острівці можна побачити лише в долинах річок і по балках.
4. Південніше географічне походження та зростання континентальності клімату були причиною більшої мікротермності (приспособлення до низьких температур) та ксероморфності структурної організації багатьох степових видів, що забезпечило адаптивність цих видів до мінливих та посушливих умов місцезростання. Протистояти вітру степовим травам допомагають тонкі, але цупкі й розгалужені корені в одних та довгі, міцні — в інших. Рослини мають безліч пристосувань і для перенесення спеки: густе опушення, шар воску або іншої речовини, що вкриває рослину; зменшення поверхні листків, вертикальне положення листків тощо. Деякі рослини розвиваються у весняний

- період, коли достатньо вологи. З настанням спеки в них уже досягають плоди, надземна частина засихає, а під землею зберігаються до наступної весни цибулини, бульби. Такі рослини називаються ефемероїдами. На півдні степу ростуть однорічники, які швидко розвиваються в роки з вологою весною і за короткий час закінчують цикл свого розвитку. Називаються вони ефемерами.
5. З півночі на південь змінюються й ґрунти степової зони: від родючих чорноземів до солонцюватих, а також каштанових ґрунтів безструктурних і бідних на гумус.
  6. Степи є зональним типом рослинності і створюють степову зону, що простягається від Прикарпаття до відрогів Середньоруської височини і далі аж до Манчжурії. Її особливістю є зростання середньорічних температур з півночі на південь від 6-7°C до 8-9°C та зменшення кількості опадів від 400-450 на півночі до 300 і навіть 150 мм на півдні, що визначає цю зону як зону нестійкого волозабезпечення.
  7. Степи вважають внутрішньоматериковим утворенням, що не контактують з океанічним узбережжям, яке відрізняється вологішим помірним кліматом і розвитком широколистяних лісів, з якими на півночі України межує Степова зона.
  8. Протягом вегетаційного періоду степ змінює свій вигляд: залежно від цвітіння тих чи інших рослин він то голубий, то жовтий, то білий з різними відтінками. Така мінливість – результат пристосування видів до метеорологічних умов: одні починають свою вегетацію раніше, інші – пізніше; одні ростуть швидко, інші – повільно; одні цвітуть кілька днів, інші два-три місяці. Тому і зовнішній вигляд фітоценозів, який називають аспектом, у різний період різний. Наприклад, у південних типчаково-ковилових степах навесні, в квітні, зовнішній вигляд фітоценозів зумовлюють ефемери і ефемероїди, що цвітуть у цей час. У травні тут панує пірчаста ковила з домішкою типчака, тонконога та степового різнотрав'я; в червні аспект створюють рослини типу перекотиполе; в липні – ковила волосиста і т. д.
  9. Для степової рослинності характерний літній період спокою, який виявляється у сповільненні розвитку едифікаторів, відмирання деяких особин рослин, завершенні циклу розвитку ефемерів і ефемероїдів, у зниженні життєздатності рослин, усиханні й відмиранні листків вегетативних і генеративних пагонів, припиненні росту кореневої системи.
  10. У складі степових фітоценозів розрізняють як мінімум три яруси, а часто чотири-п'ять.

Займаючи величезну територію і простягаючись на значні відстані із заходу на схід та з півночі на південь, степи чітко виявляють широтний зональний характер. У зв'язку з неоднорідністю ґрунтових, кліматичних, орографічних та інших природних факторів, а також пов'язаною з ними відмінною рослинністю в межах степової зони з півночі на південь виділяють три підзони степів: 1) різнотравно-типчакowo-ковилові; 2) типчакowo-ковилові; 3) пустельні полиново-злакові.

Цмин пісковий (*Helichrysum arenarium* (L.) Moench)

Родина Айстрові (*Asteraceae*)

Багаторічна трав'яниста рослина з родини складноцвітих. Стебла поодинокі або групові, до 40 см заввишки. Листки і стебла вкриті білим пухом, продовгувато-еліптичні; нижні — звужені в черешок. Квітки — в невеличких кулеподібних кошичках, на верхівці стебла зібрані в густе щитковидне суцвіття. Кошички оперезані гладенькими блискучими

лимонно-жовтими або оранжевими листочками. Квітки двостатеві, з жовтими та оранжевими трубчасто-лійкоподібними віночками, покриті жовтими волосками. Цвіте рослина в липні-серпні.

Ковила волосиста тирса (*Stipa capillata* L.)

Родина Злакові (*Poaceae*)

Єдина на Україні ковила, остюк у якої не пірчастий, а волосовидний. Відростає ця ковила пізніше, ніж пірчасті ковили, розвивається поволі. Зацвітає в липні, під час спеки, коли більшість степових рослин уже утворила насіння і засохла. Викидаючи суцвіття, прикрашені довгими волосовидними остюками, тирса надає

степу блідо-зеленого кольору. Рослина буває до 1 м заввишки, має щільну, сильно розвинену дерновину. Стебло міцне, голе, з плоскими щетиновидно згорнутими листками, опушеними всередині, а зовні голими. Волосовидний остюк нижньої квіткової луски до 23 см завдовжки. Вид занесений до Червоної книги України.

Астрагал шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus* Pall.)

Родина Бобові (*Fabaceae*)

Багаторічна трав'яна 10–40 см заввишки, безстеблова або з розвиненим стеблом рослина, густо опушена довгими м'якими волосками. Листки 10–20 см завдовжки, непарнопірчасті, з 21–37 листочків; листочки довгастояйцеподібні або овальні. Квітки яскраво-жовті, зібрані в щільні, головчасті суцвіття, квітконоси відстовбурчено волосисті, не перевищують листків. Біб до 1 см завдовжки, волохатий, яйцеподібний.

Цвіте у червні-серпні. Плодоносить у липні-серпні. Розмножується насінням. Зникаючий вид, занесений до Червоної книги України.

Гострокільник волосистий (*Oxytropis pilosa* L.)

Родина Бобові (*Fabaceae*)

Рослина багаторічна, сірувато-зеленувата, густо опушена м'якими довгими білими відстовбурченими волосками. Від досить розгалуженого кореня відходить 5-15 надземних пагонів, 15-50 см заввишки, до верхівки вкритих непарнопірчастими листками. При основі листків розвинені довгасто-яйцевидні прилистки. З-під верхніх листків виходять довгі квітконоси, увінчані головчастим суцвіттям зеленувато-жовтих квіток. Чашолистки з шиловидними довгими зубцями.

Човник віночка на верхівці відтягнутий у гострячок, тичинок 10, 9 з них зрослися нитками в трубочку, що оточує стовпчик, десята – вільна. Плід – округлий біб. Цвіте із середини травня до другої половини липня.

Житняк гребінчастий (*Agropyron pectinatum* (M. Bieb.) P. Beauv.)

Родина Злакові (Poaceae)

Серед степових трав часто зустрічається житняк гребінчастий – багаторічний злак з голим стеблом 26-70 см заввишки і вузькими (1,5-5 мм) згорнутими листками, зверху волосистими. Колоски до 6 см завдовжки, гребінчасті, окремі колоски 3-9-квіткові, колоскові і нижні квіткові луски остисті. Плід – зернівка.

Рослина дуже посухостійка. У лучних степах займає переважно степові південні та південно-західні схили, де росте разом з ковилою, типчаком та іншими злаками.

Стоколос безостий, Кострець безостий (*Bromopsis inermis* (Leys.) Holub)

Родина Тонконогові (Poaceae)

Багаторічник з довгим кореневищем. Стебло висотою 60-100 см. Листові пластинки шириною 4-10 мм, темно-зелені, часто голі; піхви замкнуті, без вушок; язичок довжиною 1 - 2 мм. Суцвіття - волоть, зазвичай поникла, довжиною 15-20 см. Колоски великі, довжиною 12 - 30 мм, 3-12-квіткові, верхня з квіток недорозвинена. Колоскові луски довжиною 5-8 мм. Нижня квіткова луска тупа, з широким плівчастим краєм, на спинці часто фіолетова, без ості або з короткою остю довжиною до 4 мм.

Зав'язь і зернівка на верхівці густо опушена короткими волосками. Зернівки довжиною 8-12 мм, широколанцетні, темно-сірі або фіолетові.

Залізник бульбистий (*Phlomis tuberosa* L.)

Родина Губоцвіті (*Lamiaceae*)

Міцна, іноді понад 1 м заввишки, ця рослина чітко вимальовується серед степових трав. Великі темно-зелені зморшкуваті жорсткоопушені листки зібрані біля основи прямостоячого чотиригранного стебла, забарвленого в зелений або червонофіолетовий колір. Стебла поодинокі або їх 2-3, розгалужені лише вгорі, з нечисленними, спрямованими вгору гілками, що, як і верхівка стебла, закінчуються густими кільчастими суцвіттями. Стеблові листки розвиваються лише біля основи розгалужень. Чашечка трубчасто-дзвоникувата, з колючими зубцями. Віночок двогубий, бруднувато-рожевий, зовні білоповстистий, вдвічі перевищує чашечку. Цвіте в червні. Розмножується насінням і вегетативно за допомогою кореневища. Кореневище масивне, здерев'яніле, од нього відходять додаткові корені, деякі на глибині 5-20 см бульбовидно потовщені. Рослина багаторічна, зимує в стадії розетки. Нові пагони починають відростати на початку квітня, в кінці липня вегетація закінчується. Залізник бульбистий — типова рослина лучних і різнотравно-дерновинно-злакових степів.

Синантропна рослинність

Синантропні рослинні угруповання є продуктом антропогенної діяльності. Вони формуються і утримуються виключно завдяки діяльності людини і супроводжують її поселення та місця активності.

Ці угруповання з'являються там, де людина знищила природний рослинний покрив внаслідок розкопування землі, викидання сміття, інтенсивного механічного використання, а також агрозаходів на полях. Синантропна рослинність, таким чином, об'єднує **рудеральні угруповання**, що виступають на смітниках, придорожніх біотопах, на залишених городах, на відвалах, тобто територіях з переважно зміненим середовищем існування, та **сегетальні угруповання**, які пов'язані з сільськогосподарськими територіями. Синантропні рослини, потрапляючи на антропогенно-змінені території, принаймні на початку, не зустрічають опору з боку рослин природних угруповань. Новоутворені синантропні угруповання, таким чином, характеризуються не великим терміном існування, що є результатом низької конкурентоспроможності заносних рослин, які входять до їх складу в порівнянні з видами природної флори. Дикі аборигенні види в випадку припинення антропогенного пресу витісняють синантропні заносні види з екосистем, відновлюється природна рослинність. Отже синантропні угруповання потребують постійного впливу людини.

Сегетальна рослинність формується на орних землях і охоплює посіви польових культур із наявними в них бур'янами, кількість і склад яких залежить від культури, структури посіву, застосованої агротехніки і ґрунтового покриву.

В останні роки на різних типах ґрунтів України екологічна спеціалізація бур'янів за рахунок очищення посівного матеріалу від їх насіння. Так, з посівів озимиз зернових практично зникли ряд бур'янів посівів льону й технічних культур, які пристосувалися лише для зростання в агрофітоценозах цих культур за рахунок висівння насіння бур'янів разом із посівним матеріалом, а також як наслідок ведення в деяких районах

монокультурного сільськогосподарського виробництва. Тому зараз поповнення бур'янових синузій агрофітоценозу в основному відбувається за рахунок насінного банку ґрунтів. Внаслідок застосування сівозміни на тому самому полі разом з польовими культурами послідовно змінюються сукупності супутніх бур'янів.

В ході еволюції види бур'янів набули особливих властивостей і виживають тільки в певних агрофітоценозах. Ці види називають спеціалізованими бур'янами. Серед них особливо виділяються важковідокремлювані бур'яни, насіння або плоди яких за морфологічними, фізичними та іншими ознаками схожі з насінням основної культури і відокремлюються від нього тільки спеціальними засобами.

Щодо видового складу бур'янів, то на нього в кожному ґрунтово-кліматичному регіоні мали вплив особливості ґрунту, метеорологічних умов, властивості культурних рослин, а також технології їх вирощування.

Відомо, що жито і овес були бур'янами пшениці. Із групи бур'янів людина відібрала в культуру також сою, лялеманцію. Водночас припинилися вирощувати щиріцу, лободу, гірчицю польову, які раніше застосовувалися в культурі. Окремі види бур'янів походять від культурних. Так, просо волосотеподібне з'явилося в результаті відбору з культурного проса.

У сучасній практиці відомо до 500 тисяч видів вищих рослин, що ростуть у різних частинах планети. Серед цього розмаїття видів майже 20 тисяч вирощується в культурі і близько 30 тисяч - це бур'яни.

В Україні зареєстровано близько 4 тисяч квіткових рослин, серед них виділяють понад 200 культурних видів, а до бур'янів відносять 700 видів. На конкретному полі буває всього кілька десятків видів бур'янів.

Географічними центрами походження багатьох видів бур'янів вважають стародавні центри зародження і розвитку землеробства. Так, основні види бур'янової флори Середньої і Східної Європи сформувалися в Стародавньому Придніпров'ї та Середземномор'ї, де в давнину зароджувалися вогнища землеробства (Оріяна, Єгипет, Палестина, Ірак, Іран, Середня Азія).

З названих територій походять кукіль, вівсюг, пажитниця, стоколос житній, сокирки польові, гірчак виткий, гірчиця польова, редька дика, волошка синя, мак-самосійка та деякі ін. На Європейському континенті трапляються також бур'яни американського походження: пушняк канадський, триреберник непахучий, галінсога дрібноквітова.

Залежно від ареалу поширення та місця походження бур'яни поділяють на посівні та пустирні (рудеральні). Серед посівних бур'янів виділяють спеціалізовані види, антропоходи, що трапляються тільки в культурних

посівах: кукіль, волошка синя, вівсюг, пажитниця, рижій, шпергель льонової, гречка татарська. Інші посівні бур'яни належать до анофітів, тобто можуть засмічувати посіви, але не втратили зв'язку з природними фітоценозами і ростуть на луках, у степу та в лісах. До них належать пирій повзучий, спориш, тонконіг, хвощ польовий, щавель, осот.

До рудеральних бур'янів належать ті види, які пристосувалися до життя на смітниках, пустирях. Це блекота, кропива, дурман, чорнощир та ін.

Значна кількість синантропних видів рослин була занесена, як екзоти до ботанічних садів, наприклад дурман, елодея канадська, золотушник велетенський. Групу таких видів без сумнівів занесених людиною і чужих нашій флорі називають антропофітами (пришельцями).

Частина рослин-пришельців має широку екологічну амплітуду та швидке визрівання насіння, що дозволяє їм освоїти угруповання, які ще не стабілізувалися. Внаслідок цього окремі рослини можуть проходити кілька поколінь на рік. Зазначені рослини також мають великий насінневий банк та здатність розмножуватися вегетативно.

Окрім них в складі синантропних рослинних угруповань виявилися також аборигенні види, які на трансформованих людиною теренах знайшли своє друге середовище існування. Прикладом може слугувати кропива звичайна чи суниця лісові. Групу таких аборигенних видів, які колись зустрічалися лише в природних угрупованнях, а тепер поширені на антропогенних угрупованнях називають апофітами (аборигенні види). Відсутність інформації щодо складу первинного рослинного покриву утруднює остаточне віднесення деяких видів до категорії антропофітів чи апофітів. При цьому вид може бути апофітом для частини країни, в іншій же її частині виступає антропофітом.

Окрім того інколи спостерігаються небезпечні витіснення одним заносним видом близького аборигенного виду. Так, наприкінці 1970-х р. у Києві вперше знайдено череду листяну, що походить з Північної Америки. Наразі вона розповсюдилася по всьому Києву. А на берегах Дніпра та островах витіснила аборигенний вид – череду трироздільну

Собача кропива п'ятилопатева (*Leonurus quinquelobatus* Gilib.)

Родина Губоцвіті (*Lamiaceae*)

Багаторічна трав'яниста рослина (25-100 см заввишки). Стебло прямостояче, розгалужене, чотиригранне, опушене волосками. Листки супротивні, черешкові, в обрисі округло-яйцеподібні, яйцеподібні або ланцетні, майже до середини п'яти-семи пальчасто-розсічені з серцеподібною основою, знизу – білувато-повстисті. Верхні листки трилопатеві. Квітки неправильні, зрослопелюсткові у пазушних кільцях; зібрані на верхівках пагонів. Чашечка зовні волосиста, трубчасто-дзвоникувата з п'ятьма відстовбурченими колючими зубцями і п'ятьма виступаючими жилками. Віночок блідо-рожевий, двогубий, всередині при основі з волосистим кільцем. Плід – розпадний чотиригорішок.

Спориш звичайний або Гірчак звичайний (*Polygonum aviculare* L.)

Родина Гречкові (*Polygonaceae*)

Однорічна трав'яниста рослина із стрижневим розгалуженим коренем. Стебла темно-зелені, лежачі з висхідними пагонами (10 -60 см завдовжки), членисті, гіллясті. Листки (5-20 мм завдовжки) чергові, сіруваті або сизо-зелені, овальні, видовжені або лінійні, тупуваті або коротко загострені, з чітко помітними жилками. При основі листка с дволопатева, перетинчаста, трубчаста піхва з дев'ятьма-десятьма жилками. Квітки дрібні, правильні, малопомітні, сидять по 2-5 у пазухах листків. Оцвітина проста, глибокоп'ятироздільна, зеленувата, по краю біла або рожева. Плід тригранний, звичайно чорний горішок.

Конюшина повзуча (*Trifolium repens* L.)

Родина Бобові (*Fabaceae*)

Багаторічна трав'яниста рослина. Має повзучі пагони, які по вузлах укорінюються. Стебло голе, сланке або висхідне, розгалужене, часто порожнисте, 10-35 см заввишки. Листки довгочерешкові, трійчасті; листочки оберненояйцеподібні, дрібнозубчасті.

Квітки дрібні, неправильні, білі, блідо-рожеві або блідо-жовті, у головчастих кулястих суцвіттях на довгих квітконосах. Плід – біб. Цвіте у травні – вересні.

Хвощ польовий (*Equisetum arvense* L.)

Родина Хвощові (*Equisetaceae*)

Рослина 15-40 см заввишки з бурувато-чорним, розгалуженим кореневищем, у вузлах якого утворюються кулясті бульбочки. Стебла двох типів: спороносні і безплідні. Спороносні пагони рожевобурі, соковиті, нерозгалужені, членисті, листки розміщені кільцями, зростаються між собою, утворюючи дзвоникоподібно потовщені піхви, що мають 8-10 чорно-бурих зубців. Спороносні пагони з'являються рано навесні і несуть на верхівках

яйцеподібно-циліндричні колоски зі спорофілами, у спорангіях яких утворюються спори. Після дозрівання спор спороносні пагони відмирають і рослина розвиває безплідні зелені пагони (7-50 см заввишки). Безплідні пагони прості або розгалужені, з 6-12 ребрами. Піхви вузькодзвоникуваті, знизу ясно-зелені, зверху з темно-бурими трикутноланцетними зубцями і білою облямівкою на них.

Грицики звичайні (*Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik.)

Родина Капустяні (*Brassicaceae*)

Однорічна трав'яниста рослина (10-15 см заввишки). Стебло пряме, просте або розгалужене.

Прикореневі листки зібрані в розетці, перистороздільні, з трикутними, гострими, зубчастими частками, черешкові. Стеблові листки дрібніші, цілісні, ланцетні, сидячі, при основі стрілоподібні, стеблообгортні. Квітки дрібні, правильні, зібрані у верхівкову китицю. Чашолистків і пелюсток по чотири, чашолистки яйцеподібні, пелюстки (2-3 мм завдовжки) білі, майже вдвоє більша від чашолистків. Тичинок шість, з них дві коротші за інші. Маточка одна, з верхньою зав'яззю, одним стовпчиком і головчастою приймочкою. Плід – стиснутий з боків трикутно-оберненосерцеподібний стручечок (5-8 мм завширшки).

Талабан польовий (*Thlaspi arvense* L.)

Капустяні (*Brassicaceae*)

Трав'яниста рослина заввишки 20-50 см з сизим відтінком. Стебла прості або розгалужені. Листки цілісні, нижні – на коротких черешках, довгасті або еліптичні, верхні – сидячі, довгасто-ланцетні або стрілоподібні. Квітки білі, актиноморфні, чотирипелюсткові. Чашолистків 4, вони відлеглі від пелюсток, завдовжки 2-2,5 мм. Плоди – стручки, округло-еліптичні, ширококрилаті, на верхівці глибоковиймчасті, з дуже коротким стовпчиком між виїмками. Насінини коричневі, з борозенчастою поверхнею.

Ромашка продірявлена, непахуча (*Matricaria perforata* (L.) W.D.J.Koch)

Родина Айстрові (*Asteraceae*)

Трав'яниста рослина заввишки 10-100 см. Корінь стрижневий, тонкий, схожий на веретено. Стебло пряме або висхідне, розгалужене, голе, порожнисте. Листки чергові, двічі-або тричіперисторозсічені на тонкі частки, нижні на коротких черешках, середні й верхні – сидячі. Суцвіття – кошики, які поодинокі розташовані на кінцях стебел і гілочок. Їх діаметр становить 2-2,5 см. Спільне квітколоже дрібногорбкувато-виїмчасте, конічне. За непустотілим квітколом цей вид можна безпомилково відрізнити від ромашки аптечної, у якої воно порожнисте. Кошик з жовтими трубчастими квітками всередині, по краях оточений білими язичковими квітками, схожими на пелюстки. Плід – сім'янка.

Пижмо звичайне (*Tanacetum vulgare* L.)

Родина Айстрові (*Asteraceae*)

Багаторічна отруйна трав'яниста рослина з коротким здерев'янілим кореневищем. Стебло 50-100 см заввишки, пряме, борозенчасте, голе або злегка опушене, у верхній частині гіллясте. Листки 7-20 см завдовжки, чергові, в обрисі довгасті, зверху темно-зелені, шорсткі або гладенькі, двічі перистороздільні на ланцетні або широколінійні пилчасті частки; нижні листки – черешкові, інші – сидячі. Квітки дрібні, яскраво-жовті, зрослопелюсткові, з простою віночкоподібною оцвітиною, зібрані в плоскі кошики, що утворюють на верхівці густі щиткоподібні суцвіття. Плід – гола, округла сім'янка з п'ятьма реберцями, без чубка. Цвіте у червні – вересні.

Полин гіркий (*Artemisia absinthium* L.)

Родина Айстрові (*Asteraceae*)

Трав'яниста рослина або напівчагарник. Коренева система стрижнева, розгалужена. Стебло пряме, гіллясте, заввишки 60-120 (зрідка до 200) см, як і вся рослина, білувато-сіроповстисте від притиснутих сріблястих волосків. В нижній частині нерідко утворює безплідні вкорочені пагони. Прикореневі листки довгочерешкові, трикутні оокруглі, трійчастоперистороздільні, окремі частки їх ланцетні, цілокраї, на верхівці притуплені. Стеблові листки сидячі, чергові, двічі- або трійчастоперистороздільні, з лінійно-довгастими тупими частками. Суцвіття – верхівкова волоть з дрібними (2,5-3,5 мм у діаметрі), майже кулястими, пониклими кошиками. Квітки з жовтою оцвітиною, трубчасті, по краях – жіночі, в центрі – двостатеві, квітколоже опукле, повстисте, всіяне вузькими плівчастими приквітками. Квітне у червні – вересні. Плід – сім'янка.

Полин звичайний (*Artemisia vulgaris* L.)

Родина Айстрові (*Asteraceae*)

Гілляста рослина заввишки 0,5-2 м (рідше до 2,5 м), надземна частина висхідна, конусоподібної форми. Кореневище сланке, коротке, у верхній частині потовщене. Стебло улинене по всій висоті, гранчасте, знизу голе, вгорі короткоповстисте, здебільшого темно-червоне. Листки двічі- або трійчастоперистороздільні з ланцетними сегментами, зверху голі, зелені, знизу – білоповстисті, сіруваті. Загальна довжина листка 5-20 см, окремі сегменти сягають 2,5-9 мм. Квітки полину звичайного. Квітки трубчасті, зібрані у висхідні кошики, що утворюють довгі волотеподібні суцвіття червонуватого кольору. Квітне у липні-вересні.

Щириця звичайна (*Amaranthus retroflexus* L.).

Родина Щирицеві (*Amaranthaceae*)

Стебло пряме, опушене, розгалужене, висотою 20-150 см. Листки яйцеподібно-ромбічні. Коренева система стрижнева. Розмножується насінням. Цвіте у червні-вересні. Суцвіття волотеподібне, квітки зелені, дрібні. Плід – сім'янка, насіння сочевицеподібне, досягає у липні-жовтні.

Амброзія полинолиста (*Ambrosia artemisiifolia* L.)

Родина Айстрові (*Asteraceae*)

Амброзія полинолиста – однорічна яра рослина, зовнішнім виглядом схожа на коноплю, а розмірами і формою листків нагадує полин гіркий (звідки й назва полинолиста). Стебло і листя опушені. Амброзія – однодомна рослина, має одностатеві чоловічі жіночі квіти, зібрані в колосоподібні суцвіття на вершинах гілок, кошики з жіночими квітами розміщені в пазухах верхніх листків. Розрізняють дві форми амброзії:

- сірувата з червонуватими стеблами і дуже опушеними суцвіттями;
- зелена, розсіяноопушена.

Підбіл звичайний, мати-й-мачуха (*Tussilago farfara* L.)

Родина Айстрові (*Asteraceae*)

Багаторічна трав'яниста рослина.

Навесні утворюються тільки квітконосні безлисті опушені пагони з численними дрібними лускоподібними листочками. Листочки притиснуті, яйцеподібно-ланцетні, бурувато-червоні. Після цвітіння утворюються укорочені пагони з розеткою прикореневих листків. Листки (10-25 см завширшки) округло-серцеподібні, кутасті, нерівнозубчасті, зверху голі, знизу – білоповстисті. Кошики (20-25 мм у діаметрі) поодинокі, після цвітіння пониклі. Квітки жовті, крайові – язичкові, маточкові, серединні – трубчасто-дзвоникоподібні, на верхівці п'ятизубчасті, двостатеві. Цвіте в березні – квітні. Плід – довгасто-циліндрична сім'янка

Гикавка сіра (*Berteroa incana* L.)

Родина Капустяні (*Brassicaceae*)

Дворічна іноді однорічна або багаторічна. Сірувато-зелена від густого зірчастого опушення рослина 20-40 см заввишки. Стебло прямостояче або висхідне, звичайно розгалужене. Листки ланцетні, цілісні, рідше зубчасті, прикореневі-черешкові; стеблові-сидячі. Квітки білі, 5-6 мм завдовжки, пелюстки в 2 рази довші за чашолистки. Суцвіття – головчасті китиці, які в міру утворення плодів видовжуються. Стручечки еліптичні, 5-9 мм завдовжки і 3 мм завширшки, з носиком 2-4 мм завдовжки. Стулки стручечка злегка опуклі, густо вкриті короткими розгалуженими волосками. Цвіте з травня до пізньої осені.

Дурман звичайний (*Datura stramonium* L.)

Родина Пасльонові (*Solanaceae*)

Однорічна трав'яниста рослина з соковитим, дудчастим, голим, порожнистим стеблом заввишки до 1 м. Має неприємний запах. Корінь стрижневий. Листя короткочерешкове, велике, чергове, яйцеподібне, виїмчасто-зубчасте, майже лопатеве. Квітки теж великі, білі, з лійкоподібним віночком, розташовані поодиноці в пазухах листя;

чашка трубчаста, п'ятигранна, п'ятизубчаста. Плід – багатонасінна коробочка яйцеподібної форми, вкрита жорсткими колючками, розкривається чотирма стулками. Цвіте в липні-вересні, плодоносить з липня.

Блекота чорна (*Hyoscyamus niger* L.)

Родина Пасльонові (*Solanaceae*)

Дворічна трав'яниста рослина, опушена. Стебло прямостояче, розгалужене, 20-60 см заввишки. Листки чергові, прості: нижні-довгочерешкові, видовженояйцевидні, виїмчасто-перистонадрізані; верхні-сидячі, напівстеблообгортні, яйцевидні, виїмчасто-зубчасті. Квітки

двостатеві, мають зрослопелюстковий, широколітковидний, брудно-жовтий, із сіткою пурпурових жилок віночок, зібрані в облистнені завійки. Плід-гличиковидна коробочка. Цвіте у травні-вересні.

Лопух павутинистий (*Arctium tomentosum* L.)

Родина Айстрові (Asteraceae)

Дворічна трав'яниста рослина з стрижневим коренем, що йде в ґрунт на глибину до 40-45 см або трохи більше. Стебло м'яко-волосисте, прямостояче, борозенчасте, розгалужене у верхній частині, висотою 60-150 см. Листки черешкові яйцевидно-серцеподібні, верхні - яйцевидно-довгасті. Стеблові листки зверху темно-зелені, знизу сіруваті, повстяні-опушені. Квітки дрібні, трубчасті, двостатеві, темно-пурпурові, зібрані в кулясті кошики 15-25 мм в діаметрі, що утворюють на верхівці стебла щитковидні суцвіття. Віночок зовні залозисто-опушене. Листочки обгортки зі світло-сірим рясним паутинистим опушенням, внутрішні на верхівці усічені або виїмчасті, з прямим остроконеччям, без гачка, зазвичай пурпурні. Плоди - довгасті, сірувато-коричневі, сім'янки.

Осот польовий або рожевий осот (*Cirsium arvense* L.)

Родина Айстрові (Asteraceae)

Багаторічна рослина. Листки утворюють прикореневу розетку, з якої потім виростає стебло висотою від 30 до 200 см; у верхній частині стебло розгалужується. Листки цілокраї, зубчасті, з міцними колючками по краях, перисторозсічені. Сильний стрижневий корінь може проникати на 2-3 метра, інколи зустрічаються корені довжиною 5-6 метрів. Приблизно на глибину 35 см від головного кореня паралельно поверхні відходять бульбоподібні потовщені корені, що запасують поживні речовини. Час цвітіння – з червня по жовтень. Суцвіття – кошик, квітки рожеві. Плід – сім'янка.

Жовтий осот польовий (*Sonchus arvensis* L.)

Родина Айстрові (*Asteraceae*)

Багаторічник. Стебла прямостоячі – 50-150 см., нерозгалужені за винятком квіткових і містять молочний сік. Листки мають м'які, колючі зубчасті краї. Листки швидко зменшуються в розмірах, разом з підніманням на стебло. Суцвіття - квітки жовті, язичкові, зібрані в кошики. Корінь - в перший рік проникає в ґрунт на глибину 2,1, на третій - на 4 м. Плоди – темно-коричневі сім'янки з чисто білими волосками.

Латук дикий, латук компасний (*Lactuca serriola* L.)

Родина Айстрові (*Asteraceae*)

Дворічна трав'яниста сіро-зелена з молочним соком рослина родини айстрових (складноцвітих). Стебло пряме, борозенчасте, білувато-жовтувате, голе або внизу вкрите жорсткими щетинками, 60-120 см заввишки. Листки сидячі, зі стрілковидною основою, виімчасто-

перисторозсічені, з оберненими назад частками, по краю дрібноколючозубчасті, знизу по середній жилці щетинисті, спрямовані вгору. Квітки язичкові, двостатеві, блідо-жовті, в численних дрібних небагатоквіткових кошиках, що утворюють волотевидне суцвіття. Плід – сім'янка. Цвіте у червні — вересні.

Подорожник великий (*Plantago major* L.)

Родина Подорожникові (*Plantaginaceae*)

Багаторічна трав'яниста рослина.

Стебло 10 - 60 см заввишки, з коротким кореневищем і розеткою прикорневих листків, безлисте, тонкоборознисте, голе або трохи опушене. Листки яйцеподібні або еліптичні з трьома-сімома жилками, цілокраї, голі, з клиноподібною основою і розширеним жолобчастим черешком, що за довжиною дорівнює пластинці. Суцвіття (5-15 см завдовжки) довгоциліндричне, колосоподібне, при основі рідкувате. Квітки дрібні, з приквітками, правильні, зрослопелюсткові. Віночок (до 3 мм завдовжки) буруватий, сухий, плівчастий, трубчастий з яйцеподібними тупуватими частками. Плід – коробочка.

Кропива дводомна (*Urtica dioica* L.)

Родина Кропивові (*Urticaceae*)

Багаторічна трав'яниста рослина (50-120 см заввишки) з повзучим, дерев'янистим, гіллястим кореневищем. Стебло пряме, чотиригранне, вкрите, як і вся рослина, довгими і короткими жалкими волосками. Листки видовжено-яйцеподібні, до верхівки поступово звужені, при основі серцеподібні, крупнопилчасто зубчасті, на стеблі супротивно розміщені, довгочерешкові, з прилистками. Квітки одностатеві, дрібні, зелені, правильні, зібрані в довгі розгалужені колосисті суцвіття, які виходять із пазух листків. Рослина дводомна. Чоловічі суцвіття – прямостоячі, жіночі – після цвітіння пониклі. Плід широкоокулярна або яйцеподібна сім'янка жовтуватого-сірого кольору.

Будяк кучерявий (*Carduus crispus* L.)

Родина Айстрові (*Asteraceae*)

Дворічна трав'яниста рослина висотою 20-120 см. Стебло прямостояче, округле, борозенчасте, до самого верху гостро колюче. Листки ланцетовидні або довгасто-яйцевидні, нерівномірно і хвилясто-виїмчасто-зубчасті, спадаючі, зверху розсіяно-волосисті, знизу серовойлочні або слабо опушені, середні і верхні листки довгасті або ланцетовидні, по краях тонко-голчасті. Квітконоси 10-15 см завдовжки, білоповстисті, колючі, що виходять з пазух листя. Кошики яйцевидні або приплюснutosаровидні, скупчено зібрані на верхівці стебла або гілок по 2-5. Квітки трубчасті, дрібні. Віночок пурпуровий. Плоди-сім'янки дуже дрібні, близько 3 мм довжиною, сіруваті, з темними поздовжніми лініями і сидячим, слабо лопатевим горбком. Цвіте в липні-серпні.

Лобода біла (*Chenopodium album* L.)

Амарантові (*Amaranthaceae*)

Стебло прямостояче, розгалужене, борозенчасте, до 100 см заввишки. Листки чергові, прості, довгочерешкові, ромбовидно-яйцеподібні, цілокраї, тонкі. Квітки двостатеві, п'ятичленні, дрібні, малопомітні, зібрані в волотеподібне суцвіття. Цвіте у липні-вересні. Плід – однонасінний горішок з тонким плівчастим оплоднем.

Сокирки польові (*Consolida regalis* L.)

Родина Жовтецеві (*Ranunculaceae*)

Це трав'янистий однорічник 30-70 см заввишки. Листки ажурні, багаторазово перисто-розсічені, чергові. Стебло прямостійне, розчепірено-розгалужене, опушене короткими, притиснутими волосками. Квітки неправильні, яскраво-фіолетові, рідко рожеві чи ще рідше – білі (альбіноси), зібрані у негусті китиці. Цвітуть у липні-вересні. Плід – листянка.

Анізанта покрівельна (*Anisanthus tectorum* (L.) Nevski.)

Родина Злакові (*Poaceae*)

Озимий монокарпик або ярий однорічник. У ярих особин налічується від 1 до 5 пагонів, у озимого - до 24 пагонів. Довжина пагонів 20-50 см, число листків на одному пагоні варіює від 3 до 7. Суцвіття - одностороння волоть довжиною 5-10 см з 14-25 тонкими, дуговидно вигнутими гілочками. Плід – зернівка. Цвіте у квітні.

Література

1. Гамуля Ю.Г. Рослини України. – К.: Пелікан, 2012. – 208 с.
2. Гудзь В. П. Землеробство. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 464 с.
3. Парнікоза І. Ю. Київські острови та прибережні урочища на Дніпрі – погляд крізь віки. – К: Історико-архітектурна пам'ятка-музей «Київська фортеця». Дружина охорони природи «Зубр», 2013.
4. Соломаха В.А. Синтаксономія рослинності України. Третє наближення. – Київ: Фітосоціоцентр, 2008 . – 296 с.
5. Фельбаба-Клушина Л.М. Комендар В.І. Фітоценологія з основами синфітосозології. –Ужгород, 2001. – 204 с.

